

DR. GAAL GYÖRGY

KINCSES KOLOZSVÁRTÓL ROMLOTT KOLOZSVÁRIG

Kolozsvár a Rákóczi-szabadságharc idején

Kolozsvár történetének a tatárjárást követően nem volt szomorúbb, tragikusabb korszaka, mint a 17–18. század fordulója. Több mint két évtizeden át a város állandó katonai megszállásnak volt kitéve, nem élhetett hagyományai szerint, nem gyakorolhatta előjogait. Valamelyes biztonságot csak a városfalak nyújtottak, azokon kívül minden java veszélyben forgott. Ismételten ostromokat kellett kiállnia, hatalomváltással kellett szembenéznie. A bevonuló seregek mindig sarcoltak, önkényeskedtek. A polgárok élete is minduntalan veszélybe került. A hadi eseményeket tűzvészek és járványok is tetézték. Így nem csoda, hogy aki csak tehette, menekült a városból. Jól mutatják ezt a népszámlálási, összeírási adatok. Míg 1660-ban 2558 családot írnak össze, ami 10000-es lakosságnak felel meg, az 1703-as számlálás már csak 1172 családot talál, vagyis 5500 főt. A korszak végét követő első, 1714-es számlálás pedig 1095 családot vesz nyilvántartásba, úgyhogy csak 5000 körülire tehető a lakosság. Így válik a fejedelemskori „kincses Kolozsvárból” a korabeli polgárok által is emlegetett „romlott Kolozsvár”.

A romlás tulajdonképpen még 1660-ban kezdődik, amikor a budai basa a lengyelországi hadjáratába belebukott II. Rákóczi György legyőzése után az akkor óriási összegnek számító 75000 tallérral megsarcolja a várost. 1664-ben – Nagyvárad elestét követően – Kolozsvár végvár lesz, elveszti szabad királyi városi előjogait, önkormányzatát. 1687. október 18-án a császári csapatok elfoglalják a várost, s három regimentnyi állandó helyőrséget hagynak benne. Elkezdődik a Habsburg-berendezkedés. Az addig teljesen protestáns városba 1693-ban visszatérnek a jezsuiták, s számukra ki kell üríteni az óvári unitárius iskola épületét és a református templomot. 1694 áprilisában Bánffy György grófot, Erdély főkormányzóját kinevezik Kolozsvár főkapitányává is. 1695 májusában a főkormányzó állandó székhelyéül Kolozsvárt jelölik ki, bár a fővárosi státust még egy évig sem élvezheti a Szamos-parti város. A falak közt három nagyhirű tanintézet működik. A reformátusoké már a Farkas utcában, az unitáriusoké éppen berendezkedik a Főtéren a plébánia melletti három házba, a katolikusoké az Óvárban. A reformátusok nyomdáját a mesterségét művészi szintre emelő, Hollandiában tanult Misztótfalusi Kis Miklós vezeti. Az unitáriusok 1696-ban állítják fel nyomdájukat. Ugyanebben az évben Felvinczi György Bécsből kap engedélyt latin és magyar versek, színművek előadására, s ezzel kezdetét veszi a város hívatásos színjátszása. Az 1697. május 6-i nagy tűzvész az éhínség fenyegette vá-

ros kétharmadát elemészti templomaival, iskoláival együtt. Még békés időkben is nehéz ilyen csapásból kilábalni.

A 18. század első évtizedét a működőképes államhatalom hiánya jellemzi Erdélyben. Ahol nincs jelen a császári hadsereg, ott a magukat kurucoknak nevező szabadsapatok uralkodnak. Ők is, akárcsak az átvonuló császáriak, a lakosságot fosztogatják. Kolozsvár mint megszállott város a császáriak egyik biztos pontjának számított. De falai alatt egyre gyakrabban jelentkeztek a kuruc különítmények. 1702 márciusának elején a Pálffi-regimentbeli három éve Kolozsvárt állomásozó Gottfried Henisch alezredes vezette helyőrség távozik, s a Thierheim-regiment Ludovicus de Gentisch őrnagy alá rendelt egysége veszi át a várost. Egyik első tettük, hogy augusztus 14-én keresztet állítanak a Kőmál (mai Fellegvár) csúcsára.¹ Közben folyik a város falainak, kapuinak a megerősítése. 1702. november 10. táján a kilovagoló helyőrség Válaszútnál már kurucokkal keveredik tűzharcba.

A kurucvilág utolsó, legdicsőségesebb szakasza 1703 májusában kezdődik, amikor a 28 éves Rákóczi Ferenc a magyar császár-ellenes erők élére áll, kiáltványban szólítja fegyverre az országot, kibontja a „Cum Deo pro Patria et Libertate” (Istennel a hazáért és szabadságért) feliratú lobogóit.² Eleinte úgy tűnik, hogy a buzgó katolikus Rákóczi mellé nem fog felsorakozni a protestáns Erdély. A kuruc szabadcsapatok azonban rövidesen Rákóczi neve alatt garázdálkodnak. Rabutin tábornok, erdélyi császári főparancsnok igyekszik Kolozsvárt egyre jobban megerősíteni: „annyi prezídiumot küld, hogy a házakba is lovat kötnek” – jegyzi fel egyik korabeli naplóíró.³ Talán 300 német és 200 rác állomásozott a falak közt. 1703 augusztusában az országos ügyekkel elfoglalt Bánffy György helyetteseként Czegei Vass Györgyöt nevezik ki vicekapitánnyá,⁴ hogy legyen, aki a várost veszély esetén irányítsa. Szeptemberben már a környéken „nyargalásznak” a kurucok. November 10-én Bonchidánál a helyőrség megütközik a kurucokkal, s vereséget szenved. Úgyhogy Gentischt le is váltják, utóda Lorenz Kaltenplatt a helyőrség-parancsnokságban. Ekkoriban jegyzi fel az egyik polgár, hogy „Rákóczi híre lengedez”⁵, egy másik pedig december 26-áról kelezve a kurucok első monostori betöréséről ad hírt. Az év utolsó napján már Szamosfalva megszállását regisztrálja.⁶

¹ Szakál Ferenc történeti feljegyzései. In: *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*. A bevezető tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeállította Bálint József. A forrásokot válogatta és jegyzetekkel ellátta Pataki József. Bukarest, 1990. [A továbbiakban: *Kolozsv. eml.*] 274.

² Általános vonatkozásokban tájékoztató: Jakab Elek: *Kolozsvár története*. III. köt. Budapest, 1888. 5–105; Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferencz*. I–III. köt. Budapest, 1907.; *Erdély története*. II. kötet. Budapest, 1987. 894–920.

³ Vizaknai Bereczk (Briccius) György naplófeljegyzései. In: *Kolozsv. eml.* 241.

⁴ Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1736. Közli Nagy Gyula. Budapest, 1896. [A továbbiakban: Czegei Vass: *I. m.*] 363.

⁵ Szakál Ferenc történeti feljegyzései. In: *Kolozsv. eml.* 275.

⁶ Czegei Vass: *I. m.* 373.

Rákóczi figyelme 1703 végén fordul Erdély felé, november 29-én Erdélyországnak szóló pátenst ad ki, s külön pátenstben biztosítja a szászokat és románokat. Januárban az erdélyi csapatok főparancsnokául Thoroczkai Istvánt nevezi ki. Az erdélyiek egyre inkább felismerik, hogy csak Rákóczitól várhatják az anarchia felszámolását, a Habsburg-ellenes harc összefogását. A székelyek, majd Torda, Kolozs és Doboka megyék küldöttsége kéri, hogy állítsa helyre az erdélyi fejedelemséget, álljon annak élére. 1704. július 8-án a gyulafehérvári országgyűlés Rákóczit egyhangúlag Erdély fejedelmévé választja.

Kolozsvár ekkor már két hatalom közt őrlődik. A polgárok többsége inkább Rákóczival tartana, de a helyőrség miatt kénytelen a császár pártján maradni. Így viszont a kurucok állandó zaklatásának vannak kitéve. A helybéli krónikások havonta több kuruc támadásról is hírt adnak. Rendre a várfalakon kívüli elővárosokat, hóstátokat kirabolják, felgyújtják. A házak, majorok, malmok sorra pusztulnak el a külső Magyar utca, a Kétvízköz a Hídelevele és a Monostor táján. Ha a városiak kimennek a földekre, szőlőbe dolgozni, a lesben álló kurucok rájuk ütnek, jó, ha le nem kaszabolják őket. Ha állatokat hajtanak ki legelni, azoknak is rögtön lába kél. Júliusban Czegei Vass György azt jegyzi fel, hogy mióta Teleki Mihály csapataival a város alá érkezett, az égések „megszűntek, jóllehet nem is igen van mit égessenek”.⁷ Augusztusban meg ezt írja: „Szüntelen körüljárják a kuruc atyafiai, járnak s vigyáznak”. Nem ritkák a véres összecsapások. Ilyenkor a helyőrség pár száz emberrel kitör a falak közül, s rajtaütnek a kurucokon. Mindkét oldalon gyakori a kegyetlenkedés: az elfogottaknak fejét veszik, másnap fej nélküli holttesteket szednek össze a kapuk előtt. Május 6-án a németek állatokat legelőre kihajtva kelepcébe csalják a kurucokat. Aztán megkergetik őket. Tizenegyet sebesülten elfognak, s hiába könyörögnek, mind-egyiküket lefejezik. Hét fejet a Híd kapu, négyet a Közép kapu elé tűznek karóba, s mind a városiak, mind pedig a kurucok nagy felháborodására 14-éig ott tartják azokat.⁸ A fogságba esett városiak nem egyszer kuruccá lesznek, családjukat a városban hagyván. Még a rácok is átállnak a kurucok oldalára. A kurucok ismételten levelet küldenek a város vezetésének megadásra szólítva fel őket. Erről azonban a német parancsnok hallani sem akar.

1704. június 28-án Teleki Mihály csapatai feladásra kényszerítik Beszterce védőit. Július 20-án Gyalu vára is kuruc kézbe kerül, ott és Bácsnál Csáki László csapatai tanyáznak. Kolozsvár körül egyre szorul az ostromgyűrű. Egy ekkoriban szerzett históriás ének⁹ ekképpen jellemzi a város lakóinak lélekállapotát:

⁷ Uo. 418.

⁸ Szakál Ferenc történeti feljegyzései. In: *Kolozsv. eml.* 289–290.

⁹ *A kolozsvári veszedelemről való história.* In: *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig.* [Budapest] 1953. 288–291.

Ki kedves magzatját, ki szép hütös társát,
Ki siratja bátyját, ki édes rokonát,
Jajszóval említi Kolozsvár határát,
Könnyével újítja ételét, italát.

Oh véletlen eset, jaj iszonyú romlás!
Jaj, szomorú példa, iszonyú pusztulás!
Megpedt lelkünkben nincs már vidámulás,
Orcánkon lecsordul keserves könnyhullás.

Írtam ez verseket ezerhétszáznyolcvanban,
Midőn nemzetünknek szép piros vérében
Úsztanak a szabályok Kolozsvár völgyében
Nyugossza meg Isten lelketek mennyégben!

Kelemen Lajos számításai szerint¹⁰ szeptember közepéig több mint félszáz kuruc támadás történt a város ellen, a védők vagy húszszor csaptak ki. A mezei munka, betakarítás eddig is csak katonai felügyelet mellett történhetett. De szeptember vége felé szabályos ostrom kezdődött. Eddig csak karabélyokkal lövöldöztek a várfalak alatt, a bástyákon viszont ágyuk voltak. A Beszterce megvívása után az ágyukkal, tarackokkal érkező Teleki Mihály már a vár bevételére gondolhatott. Kolozsvár falai ugyan jól meg voltak erősítve, három oldalról külső fal is övezte őket, északról a Malomárok és a Szamos nehezítette a megközelítést. Viszont a Kőmál domboldala ágyúval könnyen sebezhetővé tette a várost. Maga Teleki jegyezte fel, hogy hóstáti unitárius mester biztatta: szállja csak meg Kolozsvárt, mert azt rövidesen feladják.¹¹ A város élelmiszertartalékai csak pár napra voltak elegendők. Miután a haditanács is az ostrom mellett döntött, Teleki szeptember 22–23-án ágyú-kasokat alakíttatott ki, s ezekből 24-én elkezdte két irányból, a Kövespad felől és a Kőmál oldalából lövetni a falakat és a várost.¹² 25-én már a Kőmál tetejéről is három tarack szórja a golyókat a városra. Különösen a Hídkaput és a Takácsok bástyáját, a mai Tüzoltótornyot, s a köztük levő falszakaszt veszik célba. A főtéri várdaházat és a Híd utcai parancsnoki lakást is megpróbálják eltalálni. Lövedéket kap az unitáriusok Belmonostor utcai sarokháza, egy Király utcai ház, a Farkas utcai református templom fedele. Több személy leli halálát. 29-én az ostromlók felszedik a Sza-

¹⁰ Kelemen Lajos: *Kolozsvár ostroma és fölmentése a kuruc ostromzár alól 1704-ben*. A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1907–908-ik iskolai évről. 35–41.

¹¹ Ifjabb Teleki Mihály II. Rákóczi Ferenc főtisztjének naplója. Budapest, 1960. [A továbbiakban: Teleki Mihály: *I. m.*] 55.

¹² A város ostromának eseménysorát Teleki Mihály, Czegei Vass György és Vizaknai Bereczk György naplói tükrözik, s ezek alapján feldolgozta Kelemen Lajos is idézett tanulmányában.

mos-hídat, nehogy a várból kitörjenek, s kárt tegyenek az ágyukban. Október 1-jén a Magyar kapunál üt ki a várórség, a kurucok visszaszorítják őket, de erősítést kapva végül megfutamítják az ostromlókat. 4-én már a takácsok bátyja mellett szinte a földig szétlövik a falat, úgyhogy Kaltenplatt fapalánkot csináltat oda, közben a munkásokat is célba veszik. Október 4-én Czegei Vass György kiüzeni unokatestvérének, Telekinek hogy rövidesen a várat feladják. 6-án a kurucok leveleket küldenek be: a parancsnoknak, a városi tanácsnak és Vassnak, melyekben megadásra szólítják fel őket. A város lakói egyetértenek a kapitulációt illetően, Vass segítségét kérik: „hozzám jönnek s egyenlő akarattal diskurálunk, megegyezvén mind papi rendekkel, tanáccsal és várossal, hogy már majd szintén mindeneből kifogyván és pusztulván, kommandáns uramat konzulálnák, hogy teljességgel extremitásra ne kellessék jutnunk.”¹³ 7-én a város Kaltenplathhoz – aki hallani sem akar a feladásról – előterjesztést intéz, melyben rámutat, hogy 11 hónapja állják a kurucok ostromát, ezalatt minden külső jószáguk, aratásuk, szüretük veszendőbe ment, a körülzárt helyőrséget is ők látták el, 14 napja már szoros ostrom alatt állanak, a város nem olyan, hogy tovább védeni lehessen, 1603-ban is 8 napi ostrom után Basta feladta Székely Mózesnek. Kérik a parancsnokot, hogy békésen egyezzen ki az ostromlókkal.¹⁴ A parancsnok nem veszi át az iratot. 7-én este a kurucok váratlanul szedelőzködni kezdenek, s 8-án hajnalban a táborhelyet felgyújtva távoznak.

A már-már győztes ostrom félbehagyásának előzménye az, hogy Rabutin október 4-én 2500 katonával és 8 ágyúval kiindul Szebenből Kolozsvár felmentésére. Ugyan Thoroczkai István erdélyi kuruc főparancsnok megpróbálja útját állni, de kudarcot vall. Úgyhogy 8-ára várható a császáriak érkezése. Haditanácsot tartanak. Ezen Teleki azt javasolja, hogy húzódjanak meg Gyalunál, s hagyják Rabutint bevonulni Kolozsvárra. Ott csak két dolgot tehet. Vagy elviszi a helyőrséget, s akkor a város átáll a kurucokhoz, vagy még több németet hagy ott, akkor pedig magát gyengíti, s könnyebben legyőzhető lesz.¹⁵ Ezzel szemben a tanács mielőbbi megütközés mellett dönt. 8-án délután Pata mellett, a Sövölgyben – számbeli fölényük ellenére – a kurucok alul maradnak, sőt megfutamodnak. Rabutin a Szamos mellett ver tábort, s másnap, 9-én ebéd táján bevonul a városba, s „nagy dühösséggel” szidja a bennlévőket, hogy „csak ketten-hárman maradtunk meg a hűségbe; fiaink és apáink kurucokká löttek”.¹⁶ Azalatt a hat nap alatt, amíg a város mellett táboroz, naponta háromszor visznek neki ajándékot, hogy lecsendesítsék. Majdnem megbünteti a városvezetőket, mert kiderül, hogy a tanácsház pincéjébe ágyúgolyókat rejtettek el. A városból minden muníciót szekérrel kihordanak. „Az kőfalat, palizátokat [karókkal erősített sánc], kiket nagy erővel, mun-

¹³ Czegei Vass: *I. m.* 432.

¹⁴ Vö. Jakab Elek: *I. m.* 8.

¹⁵ Teleki Mihály: *I. m.* 57.

¹⁶ Vizaknai Bereczk (Briccius) György naplófeljegyzései. In: *Kolozsv. eml.* 243.

kával és az szegénységnek nagy fáradságával s költségével csináltattunk vala, rontják, hányják, bástyák köfoglalatját ássák, lyuggatják, hogy puskaporral őket felvettessék” – írja Vass György.¹⁷ A lakosság sem ússza meg: „másokon is prédat, sok károkat tesznek úgy, hogy az utolsó ítélet is talán ily félelemmel és rettegéssel végben nem mégyen, minémű félelemben és rettegésben az város vagyon.” Végül a városvezetés kérésére Rabutin megtiltja a rablást. 12-éről 13-ára virradólag háromszori harangfélreverés után éjfél tájban a csizmadiák bástyája mellett felrobbantja a falat. Még egy helyen aláaknáztatta azt, de ott a polgárok megvizeték a lőport, s így nem robbant. 13-án reggel Rabutin a helyőrséget is magával vive távozik a városból. Tizenhét év után marad a város német helyőrség nélkül. „Gondolatunk és reménységünk felett Isten tőlük megszabadított és oltalmazott, miért Istené a dicsőség és dicsértesség szentsége” – fohászkozik Vass György.¹⁸

Másnap a polgárság megszervezi a kapuk őrzését, s tárgyalásba bocsátkoznak a kuruc vezetőkkel. Az agyonsanyargatott város csak a feladás mellett dönthetett, de ennek feltételeit rögzíteni kellett, s arra gondolva, hogy a németek bármikor visszatérhetnek, nem volt tanácsos a nagy örvendezés. Miután 26-án a városi tanácsnál „mind úri, fő-, nemesi, papi, városi rendek” a feladás mellett voksolnak, küldöttség megy ki tárgyalni. De a kuruc vezetők egyértelművé teszik, hogy a szabad prédálást csak úgy kerülhetik el, ha a város a kurucok oldalára áll, s nekik felesküszik. 29-én reggel a városi tanács elfogadja a feltételeket, s délben már bevonul Teleki, Csáki László és Radvánszki János seregeik kíséretében. Csákit beiktatják városi főkapitánynak. Az elpártolt urak vagyonát felbecsültetik. A polgárok napokon át teszik le a hűségesküt. Csak az esküt tettek engedik ki a városkapukon.¹⁹

Kolozsvár még november elején Vizaknai Bereczk György orvosdokort és Verner Mihály szücs mestert hódoló követségbe küldi a fejedelemhez, aki „jó válasszal” bocsátja el őket. A város meghódolása jutalmául december 19-én védelevelet kap, mely szerint kuruc vitézek sem költséggel, sem szállás-igényléssel nem terhelhetik Kolozsvárt, csak külön megbízólevéllel léphetnek a falai közé.²⁰ Az 1704. december 20-án kinevezett új erdélyi kuruc fővezér, Forgách Simon húszezer fős sereggel érkezik Erdélybe. Január 22-én Kolozsvárra is nagy ünneplés közepette bevonul, majd szeptember folyamán is visszatér. 1705. november 4-ére fejedelembektató országgyűlést hív össze Gyulafehérvárra Rákóczi. Október 24-én már Zilahon van, s onnan szándékozik Erdélybe jönni. Hanem az új uralkodó, I. József trónra kerülése után a magyarországi császári seregek főparancsnokát, Ludwig Herbeville tábornagyot erős csapattal Erdélybe vezényli a Szebenbe zárt Rabutin felmentésére. Rákóczi serege november 11-én

¹⁷ Czegei Vass: *I. m.* 433.

¹⁸ Uo. 434.

¹⁹ Uo. 438. és Teleki Mihály: *I. m.* 59–60.

²⁰ Jakab Elek: *I. m.* 10–11.

Zsibó mellett ütközik meg a császáriakkal, s csúfos vereséget szenved. Így a fejedelemeiktatás elmarad. A fejedelem bejön ugyan Erdélybe, 12-én este Szamosújvárt száll meg, látja, hogy a vár védhetetlen. Kolozsvár meglátogatásáról lemond, Bethlen várában tölt még egy éjszakát, s távozik Erdélyből.

Pedig a beiktatásra igyekvő fejedelmet Kolozsvárt nagyon várták. A város polgárain kívül a megyei urak is eljöttek tisztelegni. Mindegyik felekezett, illetve tanintézet valamilyen módon ki akarta fejezni elismerését. A leglátványosabban a jezsuiták jártak el. Kapi Gábor rendfőnök a fejedelem szálláshelye, a Fötér sarkán lévő Székely (utóbb Rhédey) ház elé diadalkaput állíttatott. A favázás barokk portálé leírása is fennmaradt.²¹ Mindkét oldalán képek és latin feliratok díszítették. Az első oldalon a félköríves kapunyílás felett az 1705-ös évszámot magába rejtő kronosztichonos felirat volt olvasható: PORTA PATET POSITA A DACIS TIBI MAGNE RÁKÓCZI (A dákok [értsd: erdélyiek] által neked felállított kapu nyitva áll előtted, nagy Rákóczi). Föléje Rákóczi lovasképét festették, jelezve, hogy ő az ötödik fejedelem a Rákóczi családból. Tőle jobbra Forgách Simon főparancsnok lovasképe, balra egy Erdélyt ábrázoló nőalak került. A kapu felső pereme alatt kilenc erdélyi fejedelem arcképe és címere volt látható. A két kapupillér aljára a PRUDENTIA (okosság), valamint a PIETAS (kegyesség) feliratú szobrot illesztették. Fölöttük mitológiai és bibliai képek következtek magyarázó felirattal. A hátsó oldal felső párkánya alá szintén kronosztichonos felirat került: DONO PRINCIPI CHARISSIMO COR HOC DAMVS (Ezt a szívet ajándékoljuk neked, legkedvesebb fejedelem). Alája egy hatalmas szív mintát rajzoltak körülvéve Erdély jelvényeivel. A szív egyik oldalán Kolozsvár, a másikon Gyalu látképe, alatta a Medgyesé és a Szamosújváré. A két kapupilléren is mind olyan várak és városok képe sorakozott, amelyekhez Rákóczi, illetve hadjárata valamilyen módon kötődött. Mindegyikhez pár soros szöveg is társult. Kolozsvárnál például ez: Muros tot, non qui appugnavit, / sed qui defendit, expugnavit, / simul tamen iste amisit, ille / obtinuit: hoc est Divinae / providentiae aenigma (A falakat nem az nyerte meg, aki ostromolta, hanem aki védte, mégis mihelyt ez elvesztette, az megnyerte: ez az isteni gondviselés titka). A szöveg az 1704 szeptember-októberi eseményekre utalt. A kuruc érzelmű Nagyajtai Cserei Mihály históriájában megjegyzi, hogy a jezsuiták két kézre akartak játszani, s hozzáfűzi: „Láttam én is azt a portát, s nevetséggel olvastam a szent atyák hazug invencióit.”²² Hanem amikor híre érkezik a fejedelmi sereg vereségének, s várható a császáriak érkezése, „a porta triumphalist futva, éjjel-

²¹ A diadalkapu két leírása is fennmaradt. Gyalogi János jezsuita jegyzetei alapján Jakab Elek (*i. m.* 77–79.) ír az építményről. Utóbb a bécsi Kriegsarchívumban előkerült a császári csapatok felküdte igen részletes leírás, ennek alapján Galavics Géza írt róla tanulmányt, s rajzvázlatát is közölte: *A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet*. In: *Rákóczi-tanulmányok*. Budapest, 1980. 465–511.

²² Nagyajtai Cserei Mihály históriája. A szerző eredeti kéziratából Kazinczy Gábor által. Pest, 1852. [A továbbiakban: Cserei Mihály: *I. m.*] 351.

nappal rontják s hányják a jezsuiták”²³ – jegyzi fel Vizaknai Bereczk György doktor. Kapi páter elszökik a városból. A németek pedig a porta megmaradt részeiről gondos leírást készítenek, majd tűzre vetik őket.

1705. november 15-én érkezik Leopold Schlick lovassági tábornok Kolozsvárra. A város követeket küld elébe, de azokat a rácok levágják. Tolnai István kolozsvári polgár a tanács engedélye nélkül megnyitja előtte a város kapuját. Másnap Herbeville is bevonul, nagy csapata két hét alatt a városlakók mindenét megeszi és megissza – írja Bereczk György. A diadalmas német bevonulás úgy megijeszti a kuruc-párti urakat, hogy ki Magyarországra, ki Moldvába, ki pedig Havasalföldre menekül. A labanc-pártiakat december 15-re Segesvárra rendelik országgyűlésbe, hogy hűséget esküdjenek I. Józsefnek.

Miközben a segesvári diéta a vége felé közeledik, a Rákóczi-pártiak Huszton rendeznek országgyűlést 1706. március 8-tól kezdve, s ezen kimondják Erdély elszakadását az ausztriai háztól, s konföderációra lépését Magyarországgal. A közös uralkodó, a vezérlő fejedelem Rákóczi. Kolozsvárt közben Tollet báró a helyőrségi parancsnok. Ő közvetíti a hadvezetés utasítását, hogy a megrongált várfalakat állíttassák helyre. Majdnem egy hónapig másfélszázan dolgoznak az építkezésnél május–június folyamán.²⁴ Augusztus táján Erdély kuruc katonai főparancsnoka, Pekri Lőrinc érkezik Kolozsvár falai alá. A várost nem tudja bevenni, de kicsalja a helyőrséget, s Vizaknai szerint vagy kétszázat levág belőlük. Pekri majdnem egész Erdélyt felszabadítja, s Kolozsvárt állandó ostromgyűrűben tartja. Megint rettenetes a falakon belüli ínség. Erről Felvinczi György híres versének²⁵ néhány szakasza nyújt érzékletes képet:

9. Szegény Óvár, bezzeg sok kár folyt te rajtad sokszor!
Van műszered, nincs kenyered, megapad most a bor;
E veszélynél jobbat vélnél, ha jutna rád a sor,
De jutalmod, lakodalmod megdúlta most a tor.

11. Haj, régi Híd, te is elhidd, megromlott sok ízben,
Hogyha látnád mostan orcád a szép Szamos vízben!
Pusztaságod ha vigyázod, nincs egy ép ház tízben,
Ami kellett, mindened lett, mikor voltál díszben.

19. Haj szép klastrom, hány volt ostrom, kiken általmentél!
Utcád rútvult, házad pusztult, kiket építettél;
Farkas neved, de már szíved nyúlnál is inkább fél,
Mert farkasok nagy éh-hasok által emésztettél.

²³ Vizaknai Bereczk (Briccius) György naplófeljegyzései. In: *Kolozsv. eml.* 245.

²⁴ Jakab Elek: *I. m.* 81.

²⁵ *Kolozsvár a kuruc ostrom alatt.* In: *Kincses Kolozsvár.* I. köt. Budapest, [1987] 263–269.

20. Sóhajts Torda, kin kihorda az halál sok testet,
Amivel bírsz, csak ritkán írsz azokról ma estet.
Csak egy ház van, aki ugyan lehet benned festett,
Mert az inség, sok ellenség tett belőled restet.

25. Aki szerzé, azt éneklé ezerhétszázhatban,
Kuruc sereg ott kevereg, van körül az hadban,
Szőlőnk szűri, népünk túri, van éhség sok házban,
Kézimalom, mert unalom – hitesd el magadban!

A szorongatott Szeben és Kolozsvár felszabadítására a Debrecen környékén állomásozó Rabutin Johann Tige ezredest küldi Erdélybe 2000 német és 800 rác katona kíséretében. Déván át érkeznek Szebenbe, s onnan indulnak ki a feladást fontolgtató kolozsváriak megsegítésére. Pekri ostromló kurucok be sem várják a február elején ideérkező császáriakat. Tige a várost szokásos módon megsarcolja, nem rég kijavított falait pár helyen felrobbantatja, majd az 500 fő körüli német helyőrséget magával vive vissza indul Szebenbe. Székelykocsárdnál Esze Tamás hajdú megátámadja Tige seregét, jelentős veszteséget okoznak neki, de nem győzik le. Kolozsvár újra szabad préda lesz a kurucoknak. A labanc Cserei Mihály így kommentálja az eseményeket: „Baron Tige a kolozsvári prezídiumot kihozá békével, a várost pusztán hagyá, a kurucok beszállanak, s megsarcoltaták a szegény kolozsváriakat. Nem is forgott Erdélyben egy város annyi változásokban, a kincses Kolozsvárból koldus Kolozsvár lön a kétféle had között; annál több kerített magyar város sem vala Erdélyben, az is elpusztula Rákóczi miatt.”²⁶ A kurucok február 24-én vonultak be Kolozsvárra.

Így, mikor Rákóczi Ferenc elindul a február 15-ei keltezéssel meghirdetett marosvásárhelyi fejedelemeiktató országgyűlésre, már csak Déva, Fogaras, Szeben és Brassó van német kézen. Felmerült annak is a lehetősége, hogy három színhelye legyen az eseménysornak: Kolozsvárt nyissák meg az országgyűlést, Gyulafehérvárt tartásák a beiktatási ceremóniát, majd Marosvásárhelyen történjen a tanácskozás és berekesztés.²⁷ Ezt azonban elvetették, mert Kolozsvár helyzete még bizonytalan volt, Gyulafehérvárra könnyen átcaphattak volna Szebenből, hogy megzavarják az ünnepeket. A fejedelem március közepén indul ki Munkácsból, 23-án a szilágysági Szamosudvarhelyen fogadja az erdélyiek tisztelgő küldöttségét, gróf Mikes Mihály mond üdvözlő beszédet. Désen, Bálványosváránál keresztül ér Mezőbándra, itt négy napot tölt a beiktatás és az országgyűlés előkészületeivel. Április 5-én vonul be Vásárhelyre, ahol még aznap a Posta-réten megtörténik a beiktatási ceremónia. Április 8-án pedig a vártemplomban megnyitja az országgyűlést, melynek elfogadott törvénycikkeit 21-én szentesíti.

²⁶ Cserei Mihály: *I. m.* 373.

²⁷ Márki Sándor: *I. m.* I. köt. 592.

Aznap el is hagyja Marosvásárhelyt. Radnóton és Egerbegyen megszállva április 23-án, nagyszombaton érkezik Kolozsvárra.

A frissen beiktatott ifjú fejedelem közel öt napot tölt Kolozsváron, s mégis alig maradt feljegyzés arról, hogyan zajlott le ez a látogatás. Bizonyos, hogy az ünneplés és a pihenés jegyében teltek e napok. A kolozsvári szokásokból némileg következtethetünk egyes mozzanatokra. Rákóczi valószínűleg a Középkapun át jött be a városba. Ez elé vonult ki a tisztelgő küldöttség. Talán az akkori Nagypiacon, a mai Főtéren, a tanácsház előtt is elhangozhatott valamilyen tisztelgés, üdvözlő beszéd a város főkapitánya és főbírója részéről. Feltételezhető, hogy a Főtér sarkán álló Székely Lászlóné tulajdonát képező díszes csarnokkal bíró emeletes épületben (a későbbi Rhédey-ház helyén) szállásolták el. 1705 novemberében is ide szándékoztak bekvártélyozni, korábban Rabutin tábornagyot is itt juttatták lakosztályhoz. Ünnepe első napján a fejedelem katolikus szertartás szerinti misén vehetett részt. Akkor a belvárosban az óvári templom volt a katolikusok, pontosabban a jezsuiták használatában. Tehát őket tisztelte meg jelenlétével a fejedelem. Az egész nap az ünnep jegyében telhetett.

Az egyetlen nagyobb jelentőségű esemény a látogatás során 25-én, húsvét hétfőjén történt, amikor Rákóczi felavatta a Nemesi Társaság fiataljait. Erről emlékiratában²⁸ is megemlékezik:

„Innen a fallal körülvett Kolozsvárra mentem, ahol száz nemesből álló századot avattam föl Nemesek Társasága néven, és én lettem az ezredesük. Akik ebbe beléptek, azoknak a vármegyéjüktől hiteles bizonyítványokat kellett hozniok, hogy régi nemes családból származnak. Karabéllyal, karddal és pisztollyal voltak fölfegyverezve, s ketten közülük mindig szobám ajtaja előtt álltak őrt. Gyalog és lovon is gyakoroltattam őket. Az volt a tervem, hogy idővel katonai rendet alapítok Isteni Gondviselés elnevezéssel, és e századnak kellett volna a rend alapjául szolgálnia. Alezredesük, Kemény Simon, a hasonló nevű fejedelem [helyesen: Kemény János] unokája, e század élén lakásom elé lovagolt, és miután az egész század leszállt a lóról, a kihallgatási terembe vezette őket. Ott felolvasta alapszabályaikat, és megesküdtek, hogy háborúban soha nem hagyják el egymást, és hogy nem követnek el semmilyen, nemességükhöz méltatlan cselekedetet. Ezek után a társulás jeléül valamennyiüket megöleltem. Ez az intézmény nemes versengést támasztott Magyarország és Erdély egész nemességében, és egy napon beváltotta volna várakozásomat, ha Isten, akit dicséret illet meg mindenért, amit tesz, nem rendelkezett volna másképpen.”

Kétségtelenül e társaság alapítása Rákóczi egyik legelőremutatóbb tette volt: a magyar nemesség ifjú tagjait akarta európai műveltségben részesíteni, s ugyanakkor egy új szellemű hadseregnek is megvetette az alapjait. Hasonló célok vezérelték fél évszázad múlva Mária Teréziát is, mikor a Bécsi Magyar Testőrséget

²⁸ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. A magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Budapest, 1979. 182–183.

felállította. Az esküt tevő nemes ifjak egyike az 1702 óta a jezsuitáknál diákoskodó Mikes Kelemen volt.²⁹

Rákóczi Kolozsvárt állami ügyekkel is foglalkozott. Innen keltezi április 27-éről a lefolyt országgyűlés katonaságra vonatkozó határozatait nyílt parancs formájában. Ugyanaznap ad utasítást a szász mesteremberek összeírására. Még 27-én felkeresi s megtekinti Gyalu várát, majd a Szilágyságon át tér vissza Magyarországra.

Kolozsvár közben újra építkezésbe kezd, falait erősíti. Június 30-án fényes ünnepséget rendeznek Teleki Mihály főispáni beiktatása alkalmából. Augusztus 15–22. között itt tartják az erdélyi rendek országgyűlésüket. Ezen főleg Rákóczi lengyelországi trónra kerülésének lehetőségéről tárgyalnak.³⁰

1707 őszén mintegy hétezer fős sereg élén Rabutin visszatér Erdélybe, s október folyamán rendre kiűzi a kurucokat. Az új kuruc fővezér, Károlyi Sándor generális nem tud sikert elérni. Károlyi adja fel Kolozsvárt is, de előbb még október közepén felrobbantatja a szabók bástyáját, hogy így a várost védhetlenné tegye, s a lakosságot is elzavarja, hogy csak a puszta épületek maradjanak a császáriaknak. Wesselényi István ezt így örökíti meg naplójában: „Ugyan ma hozának levelet [...], írják, hogy a kurucok a kolozsváriakat mind elkergették volna a városból, és hogy mikor a generális odaérkezett, csak egy lelket is a városban nem találtak volna. Min az úr [Bánffy György] igen megháborodék, hogy olyan városa, mint Kolozsvár, aki amiolta építették, semmi ellenségtől soha el nem futott, s most a maga nemzetsége mint kergeti ki, búskodván azon, hogy most a hadak minden temetőhelyeket, ahol az úr halottjai és az fejedelem Apafi halottai vadnak, s ugyanott nékem is egy kis leánkám szegényke nyugodott, hogy azokat most mind felhányják. [...] Csudálkozván azon is, hogy a sok szegény, marhátlan emberek hogy-hogy tudtanak elköltözni nyavalyások.”³¹ A császáriak október 26-án vonulnak be Kolozsvárra.

Novemberben már jóformán egész Erdély a németek kezére kerül. Csak Görgey vára állja még az ostromot. Így e hónapban szétküldheti Bánffy György főkormányzó a császár amnesztialeveleit, s közölheti, hogy Erdély visszatért a Habsburg-uralom alá. Kolozsvár újra építkezhet, s próbálkozhat a polgári élet beindításával. 1709. augusztus 10-én I. József teljesíti a kolozsváriak régi kívánságát: visszaállítja a szabad királyi város jelleget és az ezzel járó előjogokat. Kriechbaum generális, az új erdélyi katonai főparancsnok még ebben az évben

²⁹ Vö. Hopp Lajos: *Rákóczi és Mikes a törökországi emigráció előtt*. In: *Rákóczi-tanulmányok*. Budapest, 1980. 415–443.

³⁰ Vö. Teleki Mihály: *I. m.* 72.

³¹ Wesselényi István: *Sanyarú világ*. Napló 1703–1708. Közzéteszi Demény Lajos, Magyarai András. II. köt. Bukarest, 1985. 342–343.

újjáépítteti a szabók bástyáját, mint erről egy emléktábla is tanúskodik.³² 1708-ban és 1710-ben is pestisjárvány pusztít a városban. Az 1711. április 30-án megkötött, s a Rákóczi-korszaknak véget vető szatmári béke a kolozsváriak számára már egy több éves helyzet megpecsételését jelenti, reményt, hogy a háborús viszonyok többé nem térnek vissza. Ugyanakkor a még mindig protestáns többségű város felkészülhet a német berendezkedés véglegesítésére, a kierőszakolt katolikus térhódításra. A berendezkedés egyik jele, hogy 1715 májusában elkezdik a Kőmáli tetőn a Fellegvár építését. Az 1704-es kuruc-ostrom bebonyította, hogy innen lehet legjobban lőni, s egyben uralni a várost.

Nehéz időkben élő emberek nehezen tudnak elveikhez, nézeteikhez hűek maradni. Döntéseik vitathatóságát nagyon is átérzik. Innen ered az igény, hogy önmaguk, az utókor számára megörökítsék, min mentek át, érthetővé tegyék, mit miért cselekedtek. Erre jó eszköz az emlékirat, napló, jegyzetkönyv. Maga a fejedelem is megírta emlékezéseit, s a Kolozsvárt élők vagy átmenetileg megfordulók közül is többen naplót vezettek, amelyekből elég részletesen kibontakozik a korszak eseménySORA. Főleg az 1703–1705 közötti időszaké. A kolozsvári vicekapitány, főúri családból származó Czegei Vass György az 1659–1705, az orvosdoktor kolozsvári polgár Vizaknai Bereczk György az 1668–1720, az unitárius szász asztalosmester, Szakál Barth Ferenc az 1698–1718 közötti eseményekről készített feljegyzéseket. A labanc-párti hivatalnok, Cserei Mihály *Históriája* valamint a kuruc hadvezér, főúr Teleki Mihály naplója sok vonatkozásban utal a Kolozsvárt történetekre. Sajnos, még ezek felhasználásával is nehéz pontos dátumokhoz kötni az eseménySORT, mert gyakran másodkézből vették a híreket, csak később rögzítették az eseményeket, s már nem tudták tisztázni a történet napját.

Rákóczi neve, egyénisége hamar szimbólummá vált, a Bécs-ellenességet, a magyar függetlenségi vágyat jelenítette meg. Ennek jegyében ünnepelték meg országosan Rákóczi felléptének, a szabadságharc kezdetének kétszázados évfordulóját. Kolozsvárt 1903. május 24-én, vasárnap került sor a tisztelgésre.³³ Reggel az egyes felekezetek templomaiban istentiszteleten áldoztak a fejedelem emlékének, majd 11 órától a város díszközgyűlésére került sor a Redut nagytérmeiben. Ezen Márki Sándor, a háromkötetes Rákóczi-életrajz szerzője mondott emlékbeszédet. Itt hagyták jóvá a képviselőháznak küldött előterjesztést: hozzák haza a fejedelem hamvait Törökországból. A több testület részéről elhangzott javaslatot tett követte: 1906-ban sor került a hamvak hazahozatalára. Október 28-án és 29-én az ország minden sarkában megemlékeztek az eseményről. Kolozsvárt az Unitárius Kollégium fiataljai abban az órában, amikor a ham-

³² A latin nyelvű tábla a szabók bástyája (Bethlen bástya) északnyugati oldalának földszinti részén található. Eredeti szövegét és fordítását közli Löwy Dániel–Demeter V. János–Asztalos Lajos: *Kőbe írt Kolozsvár*. (Kolozsvár, 1996) című kötete a 79. lapon.

³³ Vö. Ellenzék, 1903. máj. 23.

vak a haza földjére értek, az iskola udvarán gyülekeztek, s áhítattal énekelték a Himnuszt és a Szózatot. A kollégium dísztermében tartott 28-i vasárnapi istentisztelet keretében Benczédi Pál papnövendék emlékezett meg az eseményről. Másnap, 29-én délelőtt a díszteremben az ifjúság Rákóczi-ünnepélyt tartott. Ezen Pálfi Márton tanár mondott szónokias emlékbeszédet, szavalatok, kurucnóták hangzottak el, s persze a Rákóczi-induló.³⁴

A fejedelem-beiktatás évfordulójára készülődve 1907. március 8-án Kolozsvárt Rákóczi-emlékmű bizottság alakult.³⁵ Díszelnökül báró Wesselényi István koronaórt választották, Apáthy István és Kecskeméthy István lettek az alelnökök. Megindították a gyűjtést, s Szádeczky Lajos történészprofesszort egy Rákóczi-monográfia elkészítésével bízták meg. Sajnos, az emlékmű felállítására nem került sor. A fejedelembeiktatást április 5-én Tordán ünnepelték meg a városi vigadóban.³⁶ Szádeczky mondta a múltidéző beszédet³⁷, szavalatok, énekszámok hangzottak el, élőképet mutattak be. Lőrinczi Dénes unitárius lelkész felavatta a Rákóczi-zászlót. Már száz évvel ezelőtt is Rákóczi neve a kolozsváriaknak nem a városra mért csapásokat, szenvedéseket idézte fel, hanem a magyar történelem egy dicsőséges korszakát.

³⁴ Vö. Ellenzék, 1906. okt. 26., okt. 27.; A kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1906–907. iskolai évről. 62.; Pálfi Márton beszéde: 3–9.

³⁵ Vö. Ellenzék, 1907. márc. 9.

³⁶ *Ünnep Tordán*. Ellenzék, 1907. ápr. 6.

³⁷ Nyomtatásban is megjelent: *II. Rákóczi Ferencz Erdélyben*. Írta és Tordán a Rákóczi-ünnepélyen – fejedelemségbe iktatásának 200-adik évfordulóján – 1907. április 5-én felolvasta Dr. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1907.

THOROCZKAY SÁNDOR

ADATOK A THOROCZKAY CSALÁD TÖRTÉNETÉBŐL

A torockószentgyörgyi Thoroczkay család az Ákos nemzetség legkeletebbre eljutott ágából származik, ilyen alapon rokonságban lévén a szintén ebből a nemzetségből származó Bebek, Csetneky, Csire, Eördögh, Méhy Sággy családokkal. Tévesek azok a feltételezések, amelyek a Thoroczkay családot székely vagy német ősöktől származtatták.

A család a XIII. század első felében – de elképzelhető, hogy már a XII. század végén – a tordai ispánságból kiszakított uradalmában élt. A Thoroczkayak uradalmát, Torockószentgyörgyön kívül, Bedelő, Gyertyános, Alsó-Felsőszolcsa, Podsága, Újfalú, Vidaly, Borrév falvai alkották.

Bár az Ákos nemzetség ideérkezésekor a terület nem volt lakatlan, a vidék benépesítésében jelentős szerepet játszott a Thoroczkay család. A térség fejlődését befolyásolta a vasbányászat megindulása, és azoknak a német telepéseknek a megjelenése is, akiket az utolsó Árpád-házi királyok telepítettek be a feltárt bányák művelésére. Ők alapították meg Torockó városát.

A Thoroczkay-uradalom központja idetelepedésük kezdetétől fogva Torockószentgyörgy volt. Torockó vára 1284-ben már állt, idemenekült családjával a pusztító tatárok elől Thoroczkay Vencel alvajda.

Az ostromoltak megsegítésére a kézdí székelyek siettek, akik elűzték a tatárokat, majd IV. László intézkedése folytán letelepedtek az elpusztított vidéken. A letelepített székelyek az Aranyosmenti falvakon kívül királyi adomány formájában – közös birtokként a Thoroczkay családdal – megkapták a Székelykőn épült Torockó várát is.

A család – tulajdonjogának fenntartása mellett – a várat átengedte a letelepített székelyeknek, új várat építette a maga számára Torockószentgyörgyön. A várat feltételezhetően Thoroczkay Vencel kezdte építtetni, erre utal a vár mellett ásott kút elnevezése is – Vajda-kút (Orbán Balázs és Kővári László egyaránt említi).

A XIV. században a család befolyása és tekintélye jelentősen emelkedett. A Thoroczkayak aktív szerepet játszottak Erdély közigazgatási életében. Orbán Balázs Thoroczkay Illést erdélyi vajdaként tartja számon (1321). Ugyancsak a XIV. században, 1366-ban Nagy Lajos király a családnak pallosjogot adott összes birtokain. 1467-ben egy másik Thoroczkay Illés részt vett az erdélyiek Mátyás király elleni lázadásában. A lázadás leverése után a király büntetésképpen elkoboztatta a család birtokainak jórészét – Torockószentgyörgy várát is. Bár Thoroczkay Illés utóbb kegyelmet kapott, a család az elkobzott birtokokat csak 1473-ban, új adománylevelével által kapta vissza (Thoroczkay László és Ferenc).